

ÎMPĂRATUL JUSTINIAN ȘI ORIGENISMUL

Pr. drd. Ciprian CATANĂ

Introducere

Una dintre controversile în care a fost implicat împăratul Justinian (527-565) a fost cea împotriva origenismului, controversă apărută pe fundalul disputei cu monofiziții pe care împăratul dorea să-i aducă la dreapta credință prin acceptarea hotărârilor luate de Sinodul al IV-lea Ecumenic (Calcedon, 451). Atras în aceste discuții, Justinian l-a considerat pe marele alexandrin un eretic, condamându-l, mai întâi, printr-un decret în 543, iar mai apoi, la Sinodul al V-lea Ecumenic de la Constantinopol, în 553.

Trebuie să amintim că Origen împărțise lumea teologică în două părți: o parte care îl considera o lumină călăuzitoare în tainele teologiei, iar altă parte care îl considera nici mai mult, nici mai puțin decât un eretic.

Aclamat de unii ca fiind cea mai mare lumină a Bisericii după Sfinții Apostoli, hulit de alții ca flagel al Ortodoxiei și părinte al tuturor ereticilor, el a văzut lumea împărțindu-se în două tabere, pentru sau împotriva lui. De cele două părți, în număr aproape egal, găsim și eretici, dar și sfinți dascăli ai Bisericii, încât, dacă s-ar lua în considerare majoritatea sufragiilor, hotărârea ar fi nesigură. „Nici autoritatea adversarilor săi nu poate să-l condamne fără rezerve, nici însușirile apărătorilor săi nu-l pot achita fără cercetare; și poate că atitudinea cea mai justă și cea mai înțeleaptă este o neutralitate binevoitoare, constând din admirație, milă, simpatie, recunoștință și discretă dezaprobare pe care au avut-o față de el cei mai de seamă Părinți ai Bisericii.”¹

¹ F. Pratt, *Origene*, Editura Bloud, Paris, 1907, pp. 9-10, apud Pr. prof. Sebastian Chilea, *Despre ipotezele lui Origen*, în „Studii Teologice”, anul XXX (1978), nr. 1-2, p. 63.

Pe această linie s-a încadrat oarecum și împăratul Justinian, care, influențat de unii dintre apropiații săi, a văzut în Origen unul dintre impedimentele care ar fi stat în calea împăcării dintre calcedonieni și necalcedonieni, împăcare din care Justinian făcuse un țel al politicii sale religioase, dar și de stat.

1. Viața și opera lui Origen

Un manuscris grec din secolul al XV-lea are o notă marginală scrisă de Gheorghe Scolarul, cunoscut teolog bizantin, care, sub numele de Ghenadie al II-lea, a ajuns întâiul patriarh al Constantinopolului căzut în mâinile turcilor. „Scriitorii apuseni, notează el, zic: «Unde Origen a fost bun, nimeni nu e mai bun ca el; unde a fost rău, nimeni nu e mai rău ca el. Origen este piatra de încercare pentru noi toți, dar pe de altă parte este un izvor infect de învățături false. Și unii, și alții au dreptate: el a apărat splendid creștinismul, minunat a explicat Sfânta Scriptură și a scris un nobil îndemn la martiriu. Dar a fost și tatăl arianismului și, ceea ce este mai rău ca toate, spunea că focul iadului nu va fi veșnic.»²

Numele lui Origen a fost o piatră de poticnire, dar și un motiv de contradicție. Ieronim, Teofil, Justinian îl condamnau ca eretic, iar Didim, Rufin, Cusanus îl admirau din toată inima.

În secolul nostru, interesul față de Origen a crescut considerabil, dovadă fiind și numărul dublu al lucrărilor dedicate lui și al edițiilor operelor sale de la 1900 încoace, față de titlurile din secolele anterioare, începând cu veacul al XV-lea.

Dar opinia cea mai cuprinzătoare asupra personalității învățatului alexandrin, care scoate în evidență pe apostolul Bisericii și pe gânditorul creștin, înțeles prin prisma Ortodoxiei, este cea adoptată de părintele profesor Ioan G. Coman, în manualul de *Patrologie*: „Origen este unul dintre cei mai mari gânditori ai lumii. Elementele cugetării sale sunt: filosofia elenică, Sfânta Scriptură și Tradiția bisericească. El încearcă mai mult, mai adânc și mai sistematic decât Clement să pună filosofia păgână în serviciul credinței. Metoda sa este nouă și periculoasă: este metoda ipotezei, a părerii personale, așa cum se exprimă el încă din prefața tratatului *Despre principii*. El rezervă Bisericii dreptul de a accepta sau nu

² Pr. prof. Sebastian Chilea, *art cit.*, p. 64.

punctul său de vedere, iar sieși pe acela de a reveni și de a modifica ipotezele făcute”³.

În toate cele trei domenii: biblic, sistematic și moral-duhovnicesc, Origen a marcat momente decisive, chiar și atunci când „a afirmat opinii hazardate sau încercări personale, cum va numi Sfântul Atanasie cel Mare erorile sale doctrinare pentru care va ajunge să fie condamnat de sinoade”⁴.

Cele mai bogate informații privind biografia lui Origen ni le-a păstrat Eusebiu de Cezareea în *Istoria sa*.

Origen, supranumit și Adamantios sau „Omul de oțel”, pentru că își va lega ideile cumva cu lanțuri de oțel, așa cum susține Fotie, s-a născut probabil în anul 185, în Alexandria, având ca tată pe Leonida, un om cu viață sfântă, dar și o mamă iubitoare, crescând alături de șase frați mai mici.

Ceea ce a învățat și a deprins în familie avea să-i influențeze mai târziu cariera într-un mod major. În cel de-al zecelea an al domniei lui Septimiu Sever, episcop al Alexandriei fiind Demetrius, a izbucnit o persecuție împotriva creștinilor, foarte mulți dându-și viața pentru Hristos și învățătura Sa. Lui Origen, deși avea doar șaptesprezece ani, îi plăcea să înfrunte primejdiile și să participe la scene de luptă, dorind cununa martiriului. La început, mama sa îl ruga, îndemnându-l să aibă milă de dragostea maternă pe care ea i-o purta; văzându-l însă și mai stăruitor în intenția sa (mai ales după ce a aflat că tatăl său fusese arestat, el a fost cuprins de un entuziasm total pentru martiriu), mama sa i-a ascuns toate hainele, obligându-l să rămână acasă. Nefiind în stare a-și potoli dorința care depășea vârsta lui, nu a rămas liniștit; el i-a trimis tatălui său o scrisoare plină de calde îndemnuri la martiriu, în care-i spunea: „Fii atent să nu cugeți la altceva din cauza noastră”⁵.

În momentul morții martirice a tatălui său, Leonida, Origen a rămas cu mama sa și cu cei șase frați mai mici, având abia șaptesprezece ani. După moartea tatălui, averea fiind confiscată de agenții

³ Pr. prof. dr. Ioan G. Coman, *Patrologia*, EIBMBOR, București, 1956, pp. 103-104.

⁴ Pr. dr. Isidor Todoran, *Poate fi considerat Origen eretic?*, în „Mitropolia Ardealului”, anul IV (1959), nr. 7-8, p. 542.

⁵ Pr. prof. dr. Ioan G. Coman, *Patrologia*, vol. II, EIBMBOR, București, 1985, p. 293.

fiscului imperial, familia lui Origen a rămas într-o mare lipsă. Au fost ajutați de o femeie care purta de grijă unui eretic pe nume Paul. Cei doi îl apreciau pe Origen ca pe fiul lor, acordându-i diverse avantaje. Totuși Origen, deși a stat mult în preajma acestui eretic, n-a abdicat de la ortodoxia credinței sale, respingând ideile eretice.

La vârsta de optsprezece ani, a fost numit de episcopul Demetriu conducătorul școlii catehetice din Alexandria. Cursurile sale erau frecventate de foarte mulți catehumeni, fapt care înfuria autoritățile păgâne, încât acestea îi înconjurau adeseori casa cu soldați, spre a-l intimida.

În grija sa exagerată pentru reușita instruirii pe care o intermedia, dar și pentru a împrăștia orice îndoială asupra propriei sale persoane, Origen a comis o greșală. Citind textul de la Matei 19, 12: „Sunt fameni care singuri s-au făcut fameni pentru împărăția cerurilor”, el l-a luat în înțelesul *ad litteram*. Astfel, el a îndeplinit mesajul textului după propriul înțeles, automutilându-se.

În anii 203 și 231, Origen a desfășurat o prodigioasă activitate la școala catehetică din Alexandria unde, începând cu 215, l-a luat ca ajutor pentru catehizare pe Heraclas. În 212, Origen a întreprins o călătorie la Roma, probabil în timpul papei Zefiriu.

La întoarcerea din Roma, vine cu o nouă atitudine față de școala alexandrină, împărțindu-i pe elevi în două categorii: una, a celor avansați, și alta, a celor începători. El a fost nevoit să împartă elevii probabil din cauza numărului mare care frecventa această școală, văzând că îi lipsește timpul pentru o cateheză la un nivel superior.

Aducând această noutate în cadrul școlii alexandrine, Origen a intrat în conflict cu episcopul Demetriu al Alexandriei, fiind acuzat de acesta de inovație și elitism. Acestea nu erau totuși singurele suspiciuni ce planau asupra sa. Ca profesor, fiu de martir, membru obstinat al rezistenței alexandrine din timpul persecuției și liant al unei biserici dezbinată de persecuții, Origen își putea eclipsa ușor episcopul. Era foarte probabil, așadar, că profilarea unei succesiuni magistrale (Origen – Heraclas) să fi fost privită de Demetrios ca o amenințare și să-l fi determinat pe acesta să recurgă la o abilă contramăsură: prin crearea unei serii de controverse în jurul numelui lui Origen (pe tema caracterului filosofic al argumentării sale din *De resurrectione* și *De principiis*, dar și al auto-castrării), el îl va forța pe Origen să părăsească Alexandria și-l va numi în locul lui pe Heraclas.

Cea de-a doua perioadă a vieții lui Origen începe în anul 230, când a întreprins o călătorie în Grecia, trimis de însuși episcopul său. În drumul său, a făcut un ocol, trecând prin Cezareea Palestinei pentru a-i vizita, se pare, pe prietenii săi, episcopii Teoctist al Cezareei Palestinei și Alexandru al Ierusalimului. Aceștia l-au hirononit preot pe Origen, făcând iremediabilă ruptura dintre episcopul Demetriu și Origen.

Îndată după aflarea acestei vești, Demetrios, aducându-i marelui alexandrin multe alte învinuiri, majoritatea izvorâte din gelozia care îl rodea pe episcop în legătură cu faima lui Origen, a convocat un sinod, care l-a condamnat și l-a exilat pe acesta.

Retras în noua sa patrie, la Cezareea Palestinei, a întemeiat o adevărată școală de teologie, asemănătoare celei din Alexandria, atrăgând mulți ucenici în jutrul său și întemeind o bibliotecă impozantă.

În cei douăzeci de ani de activitate la Cezareea, Origen a predicat foarte mult, a luat atitudine față de curentele eretice, auditoriul său fiind format din episcopi, preoți, învățați, dar și din simpli credincioși. Deși a avut o predică pașnică, până la urmă era de așteptat că va ajunge la mâna prigonitorilor săi.

Origen scăpase de primele două persecuții din timpul vieții sale: cea a lui Septimiu Sever, în care tatăl său, Leonida, a murit, și cea a lui Maxim Tracul. Însă Origen nu va mai scăpa de persecuția lui Deciu. Istoricul Eusebiu descria patimile lui Origen astfel: „Care și cât de mari au fost suferințele îndurate pentru credință de Origen în timpul persecuției (lui Deciu 250-253), cum a fost pus în lanțuri și câte chinuri i-au aplicat pe trup, cum i-au fost puse picioarele în butuci și a fost aruncat în adâncurile temniței, cum a îndurat foarte multe zile să stea cu picioarele strânse în lanțuri, până la a patra gaură, fiind amenințat că va fi ars de viu, și câte alte încercări la care a fost supus și pe care le-a îndurat curajos și în ce chip a scăpat din toate acestea, într-o vreme în care judecătorul se străduia să-l chinuie cumplit, numai să nu-l omoare cu zile, în sfârșit, ce fel de cuvinte, pline de mare folos pentru cei ce simțeau lipsa să fie întăriți, ei bine, despre toate acestea ne vorbesc pe față scrierile pe care ni le-a lăsat acest om minunat”⁶.

⁶ Eusebiu, *Istoria bisericească*, VI, 38, 5, în col. „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB), vol. 13, EIBMBOR, București, 1987, p. 257.

Așadar, Origen a murit ca martir în anul 254, la vârsta de șaizeci și nouă de ani, după unii în Cezareea Palestinei, iar după alții în orașul Tir. Deși nu a murit în închisoare, totuși el a murit ca martir, ca o rugămintă pe care Dumnezeu i-a împlinit-o.

Opera lui Origen a fost considerabilă, el fiind probabil cel mai prolific scriitor al antichității. Controversele origeniste, mai întâi cea din 390-403, a lui Rufin, Epifanie și Ieronim, și apoi cea din timpul domniei lui Justinian, din 540-553, au avut drept urmare distrugerea unei părți din opera marelui alexandrin. Scrierile lui Origen pot fi împărțite în cinci categorii: I. biblice; II. apologetice; III. dogmatice; IV. practice; V. scrisori.

În legătură cu lucrările sale biblice, trebuie observat că nici un alt scriitor bisericesc nu a insistat asupra cărților Sfintei Scripturi cum a făcut-o Origen. În cele trei categorii de lucrări exegetice: scholii, omiliii și comentarii, deși scopul este diferit, se întâlnește același spirit, aceleași principii de cercetare.

Omiliile lui Origen încearcă trezirea omului căzut în patimi și ridicarea lui morală. În realizarea țelului său, Origen amintește de martirii de odinioară: „Tare mă tem că de când nu mai sunt martirii și de când s-au suprimat jertfele sfinților aduse ca victime pentru păcatele noastre, noi nu mai știm dobândi iertarea păcatelor. Astăzi nu mai suntem vrednici să fim persecutați și să murim pentru Hristos”⁷.

Cea mai importantă lucrare apologetică a lui Origen este *Contra lui Cels*, datată de specialiști în anii 244-248, concepută la cererea piosului Ambrozie, cu scopul de a răspunde la toate acuzațiile scrise de Cels în lucrarea sa *Cuvânt adevărat*.

La învinuirile răuvoitoare aduse creștinilor că sunt „minți slabe”, iar Biserica, „un spital al tuturor epavelor vieții”, Origen răspunde că în această mulțime cei simpli formează majoritatea, dar însuși Cels recunoaște că „și între creștini sunt destui înțelepți capabili să înțeleagă și lucrurile duhovnicești înalte”⁸. Și adaugă Origen: „Voi vorbiți cu dispreț despre creștinii despre care vă îndoiiți că ar putea ajunge să cunoască pe Dumnezeu, dar există o înțelepciune

⁷ Origen, *Omiliile la Cartea Numeri*, X, 2, în col. „PSB”, vol. 6, EIBMBOR, 1981, p. 155, vol. 9.

⁸ Idem, *Contra lui Cels*, I, 27, în col. „PSB”, vol. 9, EIBMBOR, București, 1984, p. 53.

lumească (cea înfumurată), pe care noi o socotim nebunie înaintea lui Dumnezeu, pe care harul lui o împărtășește celor ce se dovedesc vrednici de ea”⁹.

Cu toate că și-a desfășurat activitatea într-o vreme când Biserica încă nu-și precizase în dogme învățătura ei, totuși Origen reușește, cu unele excepții, să păstreze în lucrarea *Contra lui Cels* o doctrină conformă cu învățătura tradițională a Bisericii, fapt ce a dus la prelucrarea acestei scrieri în cadrul Filocaliei. În același timp, Origen, scriind această lucrare, ia atitudine împotriva celor care acuza creștinismul în mod neîntemeiat.

Cea mai importantă lucrare dogmatică a lui Origen o constituie tratatul *Despre principii* sau *De principiis*.

În această carte el expune majoritatea învățăturilor de credință creștine: credința despre spiritualitatea lui Dumnezeu, cea despre existența sufletului omenesc înrudit cu Dumnezeu, despre libertatea voinței, despre judecată, despre înviere, despre îngerii cei buni și cei răi, despre crearea lumii în timp, despre inspirația Sfintei Scripturi și despre modurile interpretării ei.

Scopul lucrării poate fi aflat dintr-un pasaj al acestei opere: „Am scris această lucrare, pe de o parte, pentru aceia dintre credincioșii noștri care caută explicarea în haină rațională a principiilor de credință; dar pe de altă parte, am vrut să dau și un răspuns împotriva ereticilor care mereu ne provoacă la discuții neplăcute”¹⁰. Această scriere era adresată creștinilor mai instruiți, cu o cultură solidă și dornici de a pătrunde tainele Sfintei Scripturi.

Dintre scrierile cu conținut practic, amintim tratatul *Despre rugăciune* și florilegiul cunoscut sub numele *Filocalie*, o colecție din cele mai alese pasaje ale operelor sale.

2. Criza origenistă din secolul al VI-lea și *Tratatul lui Justinian contra lui Origen*

Personalitatea și ideile lui Origen au fost mereu o sursă de controverse. Condamnat pentru prima dată sinodal, dar și episcopal, în 322, de episcopul Demetrios al Alexandriei, origenismul a continuat

⁹ *Ibidem*, VI, 13-14, în col. „PSB”, vol. 9, pp. 380-381.

¹⁰ Idem, *Despre principii*, în col. „PSB”, vol. 8, EIBMBOR, București, 1982, p. 304.

să existe, să se perpetueze, pentru ca să fie iarăși atacat în secolul al IV-lea, de Sfântul Epifanie. Condamnat în anul 400 de un sinod condus de Teofil al Alexandriei, origenismul și disputele ce l-au însoțit în acea perioadă au fost un bun pretext pentru condamnarea și înlăturarea din scaunul episcopal al Constantinopolului a Sfântului Ioan Gură de Aur.

La o sută cincizeci de ani de la acest moment, origenismul reapărea în mediul monastic, în urma tulburărilor din mănăstirea Lavra Nouă din Palestina. Monahismul palestinian se putea lăuda în acele timpuri cu mari centre călugărești precum Lavra mare sau cea veche și Lavra nouă, aflată la sud de Bethleem și înființată în anii 505-507 de șaizeci de călugări plecați din Lavra mare.

Marile centre călugărești ale Palestinei se inspirau din filocalia origenistă: „(...) iar câteodată încercau să pună la contribuție și unele dintre ideile lui Origen în procesul general al plămădirii teologice în aceste veacuri: IV, V și VI, de construire a edificiului teologiei. Monahii palestinieni, mai ales cei din Lavra Nouă, reluaseră ansamblul doctrinei lui Origen și, probabil, sub influența sirianului mistic și panteist de la Edessa, Ștefan Bar-Sudaïli, repuseseră în circulație teologia origenistă”¹¹.

Disputele origeniste au obligat pe Sfântul Sava, starețul Lavrei Mari, să înainteze o plângere împăratului Justinian, integrându-l astfel și pe acesta în cadrul controverselor origeniste. Dar acesta a preferat să fie mai rezervat la început, pentru a avea timp de cunoaștere a problemelor. Iar origeniștii au folosit această lentoare a împăratului în favoarea lor, întărindu-și propaganda. Mai mult, doi dintre origeniști au câștigat bunăvoința imperială, care i-a promovat în scaune episcopale: Teodor Askidas la Cezareea Capadociei și Domițian la Ancira. În urma unor certuri între Lavra veche și Lavra nouă, patriarhul Petru al Ierusalimului a însărcinat pe Ghelasie, starețul Lavrei noi, și pe Sofronie să ia atitudine scrisă împotriva curentului origenist. Patru călugări au primit responsabilitatea de a duce împăratului această plângere. Pe drum, cei patru călugări s-au întâlnit cu Pelagiu, diacon roman și apocrisiarhul papei Vigiliu pe lângă împărat. Ei i-au spus acestuia despre misiunea lor și i-au arătat pasajele extrase din operele lui Origen, numite capitole, pe care voiau

¹¹ Prof. Teodor M. Popescu, *Tratatul împăratului Justinian contra lui Origen*, în „Studii Teologice”, anul IV (1933), nr. 4, p. 17.

să le prezinte împăratului și să ceară condamnarea autorului lor. Pelagiu, la rândul său, a susținut plângerea călugărilor pe lângă un împărat și a cerut acestuia să pedepsească personal atât pe Origen, cât și pasajele incriminate din scrierile lui¹². Această intervenție a diaconului roman viza în același timp discreditarea lui Teodor Askidas și a lui Domițian.

Împăratul Justinian, primind această petiție, ca fin teolog în același timp, era foarte încântat de faptul că era chemat să se pronunțe în chestiuni religioase. Astfel, împăratul a elaborat un tratat contra lui Origen, pe care l-a trimis patriarhului Mina al Constantinopolului, cerându-i convocarea unui sinod în care să fie condamnat părintele alexandrin. Sinodul s-a întrunit în ianuarie 543 la Constantinopol și a condamnat învățăturile lui Origen. Decretul de condamnare a fost semnat de patriarhul Mina al Constantinopolului, de papa Vigiliu, de Zoil, episcopul Alexandriei, de Efrem al Antiohiei, de episcopul Ierusalimului, de toți episcopii imperiului, dar și de Domițian și Teodor Askidas, origeniști, dar care au făcut aceasta pentru a-și păstra scaunele episcopale.

În acest tratat sunt combătute erorile lui Origen cu texte luate din Sfânta Scriptură, din Sfinții Părinți și cu argumente raționale.

Tratatul contra lui Origen este valoros din mai multe puncte de vedere: sunt citate în el fragmente din originalul grec, care în zilele noastre nu mai există, este un document care reflectă politica religioasă a împăratului Justinian și oferă cea mai completă listă a erorilor lui Origen. Tratatul este prețios și prin larga orientare a autorului în sistemul origenist, în sistemele cugetării profane – mai ales stoic, platonice și pitagorice – care au influențat pe cel al lui Origen, este valoros prin stăpânirea extraordinară a teologiei creștine de până la jumătatea veacului al VI-lea, prin precizia, adâncimea și măiestria cu care sunt sesizate și combătute ideile greșite ale lui Origen, prin claritatea și precizia cu care sunt prezentate și formulate adevărurile de credință ortodoxă.

¹² Pr. prof. dr. Ioan G. Coman, *Probleme dogmatice ale sinodului al V-lea ecumenic*, în „Studii Teologice”, seria a II-a, anul V (1953), nr. 5-6, p. 316. Aceleași date găsim și la Asterios Gerostergios, *Justinian cel Mare. Sfânt și Împărat*, Editura Sophia, București, 2004, p. 160.

3. Origenismul și combaterea justiniană

Principalele probleme ridicate de origenism, atât la sinodul local din 543, cât și la Sinodul al V-lea Ecumenic, erau Teodiceea, Sfânta Treime, cosmologia, antropologia, hristologia și eshatologia, adică aproape toată teologia. Justinian menționează învățăturile greșite ale lui Origen pentru fiecare capitol în parte, pentru a le analiza, iar apoi expune punctul de vedere ortodox.

a) Teodiceea

Citând din *De principiis* II, 9, 1, Justinian relevă afirmația lui Origen că puterea lui Dumnezeu este limitată pentru că, dacă ar fi nelimitată, nu s-ar putea înțelege pe Sine, întrucât infinitul este prin firea sa de necuprins. Justinian învață că Dumnezeu a creat atâtea cât putea să fie sub pronia Sa, pregătind atâtea materie cât putea pune în ordine. Ideea unui Dumnezeu limitat era totalmente în contradicție cu dogma creștină. Origen învăța corect când susținea că Dumnezeu poate înfăptui lucruri mai presus de natură, dar nu mai făcea același lucru când bănuia că Dumnezeul creștinilor S-ar putea afla vreodată în situația de a lucra împotriva naturii.

Origen susținea într-un pasaj al cărții sale *Despre principii* că Dumnezeu a făcut toate cu număr și măsură, pentru că la El nu este nimic fără limită și fără măsură: „Nimeni să nu se scandalizeze dacă punem limite și puterii lui Dumnezeu, fiindcă este cu neputință naturii să cuprindă cele nelimitate. Care natură? A lui Dumnezeu sau natura în sine? Este posibil că aici Origen identifică natura lui Dumnezeu; Dumnezeu trebuie să aibă limite pentru că nu poate cuprinde, mai precis nu poate înțelege infinitul. Mai poate fi Dumnezeu Acela care nu poate cuprinde sau înțelege infinitul? Iată de ce Justinian, rezumând eroarea origenistă, o anatematizează zicând: «Dacă cineva afirmă sau susține că puterea lui Dumnezeu este mărginită și că El a făcut atâtea câte putea să cuprindă, anatema să fie»¹³.

b) Triadologia

Limitarea puterii lui Dumnezeu afecta atât ființa divină întregă, cât și persoanele Sfintei Treimi. Origen a încurajat subordinaționismul trinitar. Împăratul Justinian a observat că Origen a adus

¹³ Pr. prof. dr. Ioan G. Coman, *Probleme dogmatice...*, p. 316.

blasfemii Sfintei Treimi prin învățătura sa că Tatăl este mai mare decât Fiul, Fiul este mai mare decât Sfântul Duh, iar Sfântul Duh este mai mare decât duhurile. Profesând aceste învățături, Origen nu făcea altceva decât să introducă o ierarhie în Sfânta Treime, deschizând porțile politeismului. „Prin introducerea acestor grade, Origen reproduce pe Platon, iar Arie pe Origen. Aceste observații, întărite cu unsprezece pasaje din *Despre principii*, formulează concis și exact subordinaționismul origenist și stabilesc originea erorii. Subordinaționismul lui Origen este un lucru sigur, alături de idei corecte asupra Sfintei Treimi, și a avut efecte grave, nu atât prin el însuși – fiindcă subordinaționiști erau și alți scriitori bisericești –, cât prin prestigiul considerabil pe care îl asigura un nume celebru.”¹⁴ Justinian are perfectă dreptate când îl consideră pe Origen dascălul lui Arie.

c) Cosmologia

Justinian arată că Origen militează pentru pluralitatea lumilor, fie trecute, fie viitoare: „Cine este așa de nepriceput, încât auzind acestea să nu se cutremure în sufletul său din cauza acestei nebulii culminante? Cine n-ar execra pe nebunul Origen, care a inventat și a expus în scris asemenea blasfemii contra lui Dumnezeu?”¹⁵. Pluralitatea lumilor era în contradicție cu învățătura creștină despre mântuirea lumii, mai multe lumi implicând întruparea Mântuitorului de mai multe ori.

Un lucru mult mai grav este acela că Origen atribuie uneori crearea lumii nu lui Dumnezeu, ci unei inteligențe create sau automatismului cosmic. Tocmai de aceea anatematismul a VI-a precizează: „Dacă cineva zice că neamul demonilor este alcătuit din două părți, din sufletele oamenilor și din duhurile superioare căzute în această stare, iar din toată unitatea (henada) ființelor raționale a rămas o singură inteligență nemișcată în dragostea și contemplarea dumnezeiască, că această inteligență este Hristos, care a fost regele tuturor ființelor raționale și care a creat toată natura trupească, cerul, pământul și toate cele de la mijloc, că lumea așa a fost făcută având în sine elemente ipostatice mai vechi decât existența ei: uscatul, umedul, caldul, recele și ideea după care a fost alcătuită, că nu Preasfânta și deoființă Treime a creat lumea și

¹⁴ *Ibidem*, p. 319.

¹⁵ Teodor M. Popescu, *art. cit.*, p. 30.

prin această cauză este ea creată, ci aceasta precedează lumea căreia îi dă existență, anatema să fie”¹⁶.

Însă cosmologia lui Origen are și părți corecte, atunci când susține că Dumnezeu a creat materia și a făcut ființele din nimic, dar aceasta evidențiază o dată în plus erorile lui Origen.

d) Antropologia

Principala problemă de doctrină dezvoltată în tratatul *Contra lui Origen*, dar și în anatematismele tratatului și în cele ale Sinodului al V-lea Ecumenic, este cea antropologică, insistând asupra omului.

După Origen, în lumea inteligibilă au fost create din veci inteligente care preexistau apariției omului. Ele erau imateriale, nu aveau număr și nume, și prin unitatea de cunoaștere față de Dumnezeu alcătuiau o henadă, o unitate absolută. „Aceste inteligente, săturându-se de o contemplare dumnezeiască și întorcându-se spre rău, potrivit înclinării fiecăruia, s-au răcit, fenomen care le-a adus numele de suflete, și au luat, drept pedeapsă, trupuri mai fine sau mai grosolane, căpătând odată cu acestea și nume. Căderea și răceala au adus diferențieri de putere și nume, atât în lumea spiritelor superioare, unde unele dintre acestea au fost numite Heruvimi, altele Serafimi, altele Începătorii, altele Puteri, altele Domnii, cât și în lumea de jos, unde noile făpturi au fost numite oameni.”¹⁷ Duhurile raționale care au atins culmea răutății s-au îmbrăcat în trupuri reci și întunecoase și s-au numit demoni sau duhuri rele. O singură existență a rămas neclintită în dragostea și contemplarea dumnezeiască: această inteligență a devenit Hristos, Dumnezeu și om.

Centrul acestei concepții antropologice este pre existența sufletelor. Dacă sufletul preexista – trup și suflet – aceasta înseamnă, observă Justinian, că numai trupul, fără suflet, a fost făcut după chipul și asemănarea lui Dumnezeu.

Origen pune la temelia creării omului păcatul, care are drept urmare pedeapsa trimerii sufletelor în trupuri. Dacă trupul este dat ca pedeapsă, cum colaborează el cu sufletul la păcat? Continuarea

¹⁶ Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, IX, col. 397, Paris, 1901.

¹⁷ Pr. Nicolae Chifăr, *Istoria creștinismului*, vol. II, Editura Trinitas, Iași, 2000, p. 206.

păcatului în colaborare cu trupul arată că sufletul nu a fost trimis în acesta din urmă pentru îndreptarea unor păcate anterioare. Justinian citează textul unei scrisori a Sfântului Chiril al Alexandriei către monahii din Fua, în care marele patriarh relevă că, neștiind nimic de o pre existență a sufletelor, sufletele n-au preexistat și dacă n-au preexistat, nici n-au păcătuit. Argumentul principal este textul din II Corinteni 5, 10, în care Sfântul Apostol Pavel zice că va trebui să ne înfățișăm înaintea tronului lui Hristos ca să ia fiecare după cele ce a făcut trupul¹⁸. Dacă suntem judecați numai după cele făcute cu trupul, înseamnă că nu avem nici un păcat anterior trupului.

Correspondentul de trimitere a sufletelor în trupuri ca pedeapsă este metempsihoza; oricât s-ar purifica sufletele, ele sunt trimise de mai multe ori în trupuri.

Ideile antropologice ale lui Justinian sunt întemeiate pe învățăturile Sfinților Părinți. Sufletul a fost creat nu numai intelectual și rațional, ci și nemuritor, pentru a stăpâni întreg pământul. Bazându-se pe texte din Sfânta Scriptură, dar și din Sfinții Părinți, el demonstrează natura creată a sufletului și nemurirea sa prin participarea la harul divin. Dumnezeu a creat sufletul odată cu trupul. Omul este alcătuit din două părți: trup și suflet. El este un înger pe pământ, făcut de mâna lui Dumnezeu și înzestrat cu chipul Lui, alcătuit dintr-o fire văzută și alta nevăzută.

e) Hristologia

Justinian i-a reproșat lui Origen o altă învățătură greșită pe care acesta o susținuse, și anume aceea că sufletul Domnului ar fi preexistat, unit cu Dumnezeu-Logosul înaintea tuturor veacurilor, iar în zilele din urmă s-a golit de Sine până la umanitate. Origeniștii mai susțin că Dumnezeu-Logosul deoființă cu Dumnezeu-Tatăl și cu Sfântul Duh, întrupat și făcut om, nu este Hristos în chip propriu, ci abuziv, din cauza inteligenței care s-a golit pe sine, ca și cum aceasta ar fi unită cu Însuși Dumnezeu-Logosul și s-ar numi propriu-zis Hristos, că Logosul este Hristos din cauza inteligenței, iar inteligența este Dumnezeu din cauza Logosului și că nu Logosul întrupat cu suflet rațional și inteligent a coborât la iad și s-a înălțat la cer, ci această inteligență ajunsă Hristos propriu-zis, prin cunoașterea henadei. Trupul Domnului după Înviere a fost eteric și cu formă

¹⁸ Pr. prof. dr. Ioan G. Coman, *Probleme dogmatice...*, p. 325.

sferică, formă pe care o vor avea și ceilalți după înviere; după ce Domnul Își va lepăda propriul Său trup și apoi la fel și ceilalți, natura trupească va merge în neființă¹⁹. În veacul viitor, Domnul Hristos va fi răstignit pentru demoni, cum a fost răstignit pentru oameni.

Se pare că această hristologie nu era numai opera lui Origen, ci și a adepților săi din secolul al VI-lea. Ideea trupurilor sferice nu este întâlnită în vreo scriere de-a lui Origen, ci mai degrabă este proprie origeniștilor din Palestina. Justinian chiar întărește această idee, arătând că forma sferică a trupului Domnului după Înviere nu ar fi permis observarea semnelor cuieiilor de la mâini și picioare sau din coastă. Ideea unirii Logosului și sufletului său preexistent cu trupul format întâi în sânul Fecioarei este de origine nestoriană.

f) Eshatologia

Origeniștii susțineau că la judecata universală trupurile și tot ceea ce există material vor dispărea, rezistând doar ceea ce este imaterial. Pedepsele păcătoșilor și ale demonilor vor fi trecătoare, vor avea un sfârșit când se va produce restabilirea (apocatastaza) tuturor, chiar și a demonilor. În această restabilire a tuturor puterilor cerești, oamenii și diavolii se unesc cu Logosul lui Dumnezeu. Hristos nu Se va diferenția de ființele raționale, nici prin cunoaștere, nici prin esență, nici prin putere, nici prin lucrare. În apocatastază vor fi doar inteligențe pure, cum era în pre existență. Viața acestor inteligențe va fi identică cu viața lor anterioară, când nu căzuseră.

În această concepție eshatologică, Iisus Hristos nu are vreun rol mântuitor, fiind cuprins în situația comună a inteligențelor pure, iar mântuirea realizându-se automat prin parcurgerea unei evoluții de formă circulară. Învățătura ortodoxă respinge ideea de apocatastază. „Reintegrarea demonilor și a oamenilor nelegiuți în starea de fericire de la început, după o perioadă de pedeapsă, era o idee funestă, pe care Justinian nu găsește cuvinte să o condamne. O asemenea credință face pe oameni nepăsători în împlinirea poruncilor lui Dumnezeu, contrazice cuvintele Mântuitorului, impune concluzia că dacă pedepsele au sfârșit, va trebui să aibă sfârșit și viața cerească făgăduită celor drepti, iar Întruparea, Răstignirea, Moartea și Învierea Domnului sunt fără sens. Ce rost au lupta

¹⁹ *Ibidem.*

și martiriul sfinților dacă nelegiuții și demonii vor intra în rândul sfinților?”²⁰

Teoria apocatastazei, încununarea greșelilor origeniste, a cărei bază era preexistența sufletelor, a compromis iremediabil numele și reputația lui Origen. Ea aducea atingere credinței creștine și de aceea și Biserica a condamnat-o fără ezitare în acele timpuri.

4. Presinodul din martie-aprilie 553 și cele cincisprezece anatematisme

Împăratul Justinian era foarte interesat în această perioadă a domniei sale de împăcarea dintre calcedonieni și necalcedonieni. Una din doleanțele monofiziților era condamnarea „Celor trei capitale” – Teodor de Mopsuestia, Teodoret de Cyr și Scrisoarea lui Ibas de Edessa către Maris de Ardashir. Deoarece nu reușise condamnarea definitivă a „Celor trei capitale” prin două edicte date în anii 544 și 550, împăratul dorea acum convocarea unui sinod ecumenic, care să ia în discuție problema sus-amintită.

Totodată, origenismul, pe care împăratul îl condamnase prin tratatul-edict din 543, se reafirma ca o problemă a imperiului pe care împăratul a trecut-o pe ordinea de lucru a sinodului ce avea să se deschidă în luna mai a anului 553, la Constantinopol.

Totuși, până la deschiderea lui, deoarece se ivise problema origenismului, împăratul a reanalizat-o și a trimis o scrisoare către o parte a membrilor sinodului convocați într-un fel de presinod.

În această scrisoare a împăratului către presinodul care avea să-l anatematizeze pe Origen, el îl pune pe acesta alături de filozofii păgâni Platon, Pitagora și Plotin, dar la urmă cere să fie anatematizat doar Origen. Ceilalți trei nu făceau parte din Biserică și poate de aceea împăratul nu a putut cere și anatematizarea lor.

Din actele acestui presinod nu s-au mai păstrat decât 15 anatematisme care sunt adresate împăratului, ca răspuns la scrisoarea sa.

Anatematismele 1-5, 10-11 și 14-15 se referă la învățătura lui Origen cu privire la creație, cădere și apocatastază, care se baza pe ideea de preexistență a sufletelor. „Origen socotea creația ca eternă, Dumnezeu a creat o succesiune de lumi a căror eternă unitate este la nivel intelectual, de vreme ce Dumnezeu creează doar ființe raționale și egale. Diversificarea și apoi, materializarea minților se

²⁰ *Ibidem*, p. 326.

petrece în virtutea liberei lor voințe și ca urmare a căderii în păcat. Acest proces de diversificare și materializare se aplică și îngerilor, demonilor, ființelor umane și chiar trupurilor cerești, considerate, în mod egal, ființe raționale căzute.”²¹

Învățătura creștină despre preexistența sufletelor a fost condamnată de anatematismul I: „Oricine cinstește imaginea preexistentă a sufletelor și apocatastaza care este legată de ea să fie anatema”.

Anatematismul a 15-a contracara în mod special apocatastaza: „Oricine spune că viața duhurilor va fi similară cu viața de la începuturi, când duhurile încă nu erau căzute și pierdute, așa încât sfârșitul și începutul vor fi la fel, și că la sfârșit va fi adevărata măsură a începutului să fie anatema”.

Anatematismele 6, 7, 8, 9, 12 și 13 condamnă învățătura origenistă care face diferența dintre Dumnezeu-Cuvântul și Hristos. „Acesta din urmă este conceput ca un intelect care, singur printre intelctele create, a rămas «statornic» și «neclintit» în contemplarea și cunoașterea lui Dumnezeu, adică nu a fost biruit de cădere. El este, deci, o creatură care rămâne în starea existentă înainte de diversificarea și materializarea lumii. Nu a existat, prin urmare, nici o întrupare a Cuvântului. A existat doar o coborâre a Logosului-Hristos pentru mântuirea tuturor creaturilor aflate în diferite grade ale existenței lor căzute, în scopul reabilitării și readucerii lor la unitatea primară.”²²

Critica origenismului, așa cum a apărut în tratatul din 543 al lui Justinian, dar și în condamnarea din 553, are în prim-plan aceste învățături: eternitatea lumii intelectuale și întoarcerea ciclică a ființelor create la originea lor, care fac inutilă și de neînțeles întruparea Logosului în timp. „Educat în mitologia grecilor, scrie Justinian, Origen s-a pretins exeget al Sfintei Scripturi, pornind de la metodele grecilor... Ce altceva a expus el decât doctrinele lui Platon?”²³ Eternitatea unei lumi spirituale, care nu se diversifică și nu se materializează decât pentru căderi, pentru a reveni mereu la starea sa primară firească, implică un fel de determinism care exclude necesitatea mântuirii: „Dacă pedeapsa și răscumpărarea au

²¹ John Meyendorff, *Hristos în gândirea creștină*, EIBMBOR, București, 1997, p. 56.

²² *Ibidem*, p. 58.

²³ Teodor M. Popescu, *art. cit.*, p. 30.

un sfârșit, la ce bun întruparea Domnului nostru Iisus Hristos? La ce bun răstignirea, moartea, punerea în mormânt și Învierea Domnului? Care va fi răsplata celor care se vor fi luptat lupta cea bună și vor fi mărturisit pentru Hristos, dacă demonii și nelegiuții primesc, prin apocatastază, aceeași demnitate ca sfinții?²⁴

Condamnat de anatematismele presinodului din martie-aprilie 553, origenismul avea să fie condamnat și în cadrul Sinodului al V-lea Ecumenic.

5. Sinodul al V-lea Ecumenic și condamnarea definitivă a origenismului

Principala problemă a împăratului Justinian în această perioadă a vieții sale era condamnarea „Celor trei capitole”, doleanța a monofiziților pentru a avea loc împăcarea cu ortodocșii.

Pe 5 mai 553, sub președinția patriarhului Eutihie al Constantinopolului, urmașul lui Mina, în absența papei Vigiliu și în prezența a o sută cincizeci de episcopi, dintre care numai opt occidentali, s-au deschis în Secretarium-ul Sfintei Sofii din Constantinopol lucrările celui de-al V-lea Sinod Ecumenic, care a condamnat în mod expres și definitiv „Cele trei capitole”.

În cea de-a opta ședință, din 2 iunie, sinodul a formulat și aprobat paisprezece anatematisme. Erau condamnați Arie, Macedonie, Apolinarie, Nestorie, Eutihie și Origen, alături de Didim cel Orb și Evagrie, care îmbrățișaseră apocatastaza origenistă.

În legătură cu origenismul, putem observa că sinodul nu l-a abordat decât tangențial. Condamnarea dascălului alexandrin și a curentului origenist s-a făcut prin edictul din 543 și prin anatematismele presinodului din martie-aprilie 553, la care au participat episcopii sosiți în capitala imperiului pentru a discuta problema „Celor trei capitole”, dar care n-au mai luat parte la lucrările sinodului propriu-zis din luna mai.

Sinodul al V-lea Ecumenic i-a anatematizat pe Origen și pe adepții lui în contextul condamnării celorlalți eretici, fără a se discuta cazul lui, ci luând act de edictul lui Justinian și de hotărârile presinodului din 553.

²⁴ *Ibidem*, p. 31.

Motivarea imediată a condamnării origenismului a fost încetarea disputelor teologice din mănăstirile palestinienne, care alături de disputele calcedoniene tulburau liniștea și unitatea religioasă și politică la care împăratul Justinian I ținea foarte mult. Prin condamnarea lui Origen, reprezentant de seamă al școlii și teologiei alexandrine de care făceau caz neocalcedonienii, se urmărea distrugerea rezistenței acestora și triumful hristologiei calcedoniene în întreg imperiul²⁵.

Sinodul al V-lea Ecumenic se încheia pe 2 iunie 553, însușindu-și punctul de vedere imperial în problema origenismului și a „Celor trei capitole”. Împăratul avea să confirme printr-un edict hotărârile sinodale, dându-le în acest fel putere de lege.

În timpul lui Justinian, lupta împotriva curentului origenist are două momente distincte: anul 543, când împăratul publică edictul contra lui Origen, și anul 553, când împăratul trimite presinodului o scrisoare în care cere să se discute pe marginea problemei origeniste și să fie anatematizat învățătorul alexandrin.

Studiate cele două condamnări, se poate observa că greșelile puse pe seama lui Origen sunt diferite. Tratatul-edict din 543 scoate în evidență și condamnă greșelile din opera *Despre principii*.

Condamnarea din 553 merge la originile învățăturilor lui Origen, adică la filosofia elenică și la reprezentanții ei de seamă: Platon, Pitagora și Plotin, care l-ar fi influențat pe Origen. Cele cincisprezece anatematisme, din 553, diferă de cele ale lui Justinian, din 543, pentru că îl omit pe Origen și nu-i menționează deloc numele, ci privesc filosofia greacă drept izvorul învățăturilor eronate ale acestuia.

Cele cincisprezece anatematisme precizează cea de-a doua fază în istoria origenismului din timpul lui Justinian. Dacă în prima fază Origen era un eretic ca și Nestorie, care se îndepărtase de învățătura Sfinților Părinți și introdusese blasfemiile păgâne și filosofice, precum și pe cele eretice în învățătura sa pe care o urmau mulți călugări palestinieni, în cea de-a doua fază el este considerat asemenea filosofilor păgâni Platon, Pitagora și Plotin, îmbrățișând învățătura lor.

În cea de-a doua fază a controverselor origeniste din timpul împăratului Justinian se condamnă filosofia platonice și neoplatonică din care se inspirase Origen și mulți alți reprezentanți ai

²⁵ Pr. Nicolae Chifăr, *op. cit.*, p. 221.

școlii alexandrine. Astfel se făcea ruptura între ortodoxie și neoplatonism. „Acesta din urmă trebuia să facă loc aristotelismului pe care-l reînvia pentru teologie Leonțiu de Bizanț, punând în acest fel bazele scolasticii. Din neoplatonism a rămas numai mistica, datorită lui Dionisie Pseudo-Areopagitul și Maxim Mărturisitorul. Prin condamnarea lui Origen, Justinian deschidea drumul scolasticii medievale.”²⁶

Dacă Origen și adepții lui au fost condamnați la Sinodul al V-lea Ecumenic, după ce cauza lor mai fusese judecată încă din secolul al III-lea, la unele sinoade locale, a fost nu numai pentru a pune capăt tulburărilor origeniste din Palestina, care puteau influența politic imperiul, ci și pentru importanța dogmatică a problemelor ridicate de origenism. Importanța aceasta a intuit-o și împăratul-teolog Justinian, care a elaborat un tratat împotriva origeniștilor, așa cum a făcut-o și împotriva „Celor trei capitole”. Problemele ridicate de Origen în hristologie, cosmologie, antropologie, eshatologie au obligat teologia secolului al VI-lea să insiste asupra doctrinei creștine, întărindu-i învățăturile.

Concluzii

Întrucât una dintre dorințele împăratului Justinian a fost aceea de a se pronunța în problemele teologice, aceasta l-a determinat să cerceteze, să aprofundeze învățăturile lui Origen, pentru ca apoi să elaboreze un tratat împotriva lui în 543.

Cu tot geniul și meritele extraordinare în anumite laturi ale scrisului și ale vieții personale, Origen a fost condamnat pe drept. Apărătorii lui mai vechi sau mai noi nu pot nega erorile identificate cu multă precizie în operele sale. Origen, care în timpul vieții nu a fost, în general, suspectat de erezie, care a luptat contra ereziilor și a readus eretici la dreapta credință, a devenit după moarte eretic. Prietenii și ereticii i-au falsificat grav unele dintre textele sale, iar disputele și sinoadele i-au ruinat sistemul doctrinar. El prezintă unele din ideile sale precum apocatastaza sau preexistența sufletului drept exerciții ale talentului său și nu dogme, dar adversarii le-au atribuit o mare importanță, încât au devenit în timp

²⁶ Pr. Vasile Ghe. Sibiescu, *Împăratul Iustinian I și ereziile*, Tipografia „Carpați”, București, 1938, p. 151.

compromițătoare. Învățătura origenistă devenea încetul cu încetul eretică, pe măsură ce Biserica își limpezea prin noi formulări dogmatice învățătura doctrinară.

Timp de trei sute de ani, de la moartea sa în 253 și până la condamnarea ecumenică din 553, Origen tulburase Biserica cu contradicțiile, dar și cu geniul minții sale. Justinian nu a ezitat, în 543, să ceară ca nimeni să nu poată fi hirotonit în vreo treaptă clericală până ce nu va anatematiza pe dascălul alexandrin.

Cele cincisprezece anatematisme ale presinodului din 553 și anatematismul a XI-a a Sinodului al V-lea Ecumenic au condamnat pe Origen, în ciuda faptului că un om cu o asemenea înțelegere și dragoste pentru Biserică, dusă până la moarte, așa cum a fost Origen, și-ar fi recunoscut greșelile dacă i-ar fi fost semnalate. Chiar dacă Biserica nu acceptă astăzi nici una dintre erorile lui Origen, ea a profitat mult timp de știința și cugetarea înaltă a acestui om excepțional.

Emperor Justinian and Origenism

Rev. Ph.D. Cand. Ciprian CATANĂ

One of the controversies Emperor Justinian in which was involved is the Origenism. The Alexandrian thinker had divided the theological world in two parts: one part that appreciated him and another part that condemned him. Justinian belonged in the latter category, the one who condemned Origen as heretic in a council in the year 543, after he had previously elaborated a treaty called Against Origen in which he exposed and fought the Alexandrian's errors regarding the Holy Trinity, Anthropology, Christology and Eschatology. Justinian insisted so much that he summoned the fifth ecumenical council in 553, where Origen was to be sentenced forever as a hereticand, consequently, the theological genius of his works was buried for a long time.